

Körmöczi János püspök a vallástalanság vádjá alatt.¹

Ugy-e, mélyen tisztelt hallgatóim, kissé megdöbbenő ez a cím? Hát lehet az, hogy egy unitárius püspököt, az egyház fejét, a hívek hitéletének őrzőjét és irányítóját a vallástalanság vádjával illessenek? Szinte lehetetlennek és képtelennek tartanók, ha nem tudnánk, hogy ez egyháztörténelmi tény, amelyről azonban egyháztörténelmünk ez ideig nem tudott semmit. Amit a következőkben elő fogok adni, azt a nyomtatott betű nyilvánossága nem ismeri, sőt jegyzőkönyveinkben sincs nyoma, mert őseink, hitelődeink féltően őrködtek azon, hogy ne maradjon fenn hivatalos iratokban emléke egy kellemetlen összecsapásnak, amely történt Lázár István nagyemlékű püspök és fia, Samu guberniumi titkár és a püspöki székben utóda, Körmöczi János között. Honnan tudom hát, amit el akarok mondani? Tudom Körmöczi János püspöknek egy magát védő és igazoló írásából, mely Székely Miklós püspök halála után az ő irataival került be a levéltárba, Körmöczi és P. Horváth Miklós főgondnok levelezéséből, utóbbinak Augusztinovichhoz Bécsbe intézett leveléből és Bencédinek nagybecsű feljegyzéseiből, akinél jobban nem ismerte senki levéltárunkat.

Lázárnak is, Körmöczinek is itt függ képe a díszterem relief-sorozatában. Onnan szemlélik a mi elnyomorodott küzdelmes verejtékezésünket. Azt mutatja ez, hogy e nemes stílusú palota építetői méltónak ítélték mindakettőt az unitárius gondolat legnagyobbjai pantheonjára. Keresem nyomukat az irodalomban. Lázárról kapok Kővárytól, Gyöngyösitől, legutóbb Csifótól méltató sorokat, melyek azonban korántsem merítik ki egyháztörténelmünk feladatát vele szemben. Körmöcziről ellenben egyedül csak Gyöngyösi ír, de — úgylátszik — távol a forrásoktól, a levéltártól, csupán azt a képét

---

¹ Előadás az Unitárius Irodalmi Társaság 1931. évi téli előadás-sorozatán.

rajzolja meg, mely fiatalkori emlékei hasábján vetítődik eléje. Nem elég méltó sem a korhoz, sem Körmöczihez, habár a tisztelő szeretet érzelmei hajtják tollát.

Azt a gyönyörű munkát, melyet Jakab Elek János Zsigmond, Dávid Ferenc, Bogáthi Fazakas Miklós, Enyedi György, Szent-ábrahámi Agh István, Bölöni Farkas Sándor, Fejér Márton, Kelemen Benő, Kriza korának és szellemi alkatának megfestésével végzett s amely már több, mint három évtizede szünetel, ideje volna felvenni és tovább folytatni. Amit Vári Szentábrahámi hitrendszerének, Borbély Simén Domokos pályájának rajzával végzett, az szép és értékes munka, de nem elég. Hányan vannak még egyháztörténelmünk nagyjai között, akik még mindig várják a feledés rétege alól való kiásásukat!

Ezt a munkát helyettünk senki el nem végzi. Filozófiai, vallásbölcséleti, pedagógiai tanulmányokat írhatnak mások is. De a magyar unitárius egyháztörténelem múltját rajtunk kívül senki fel nem deríti. Kizárólag a miénk az a teendő, hogy a levéltárunkba összegyűjtött és felhalmozott anyag titkairól a fátyolt fellebbentsük. S ha van a felekezeti zászlók alatt alakuló irodalmi társaságoknak létjoga, amit sokan vitatnak és kétségbe vonnak, akkor véleményem szerint első sorban ez adja meg társaságunk létezésének a rációját. A felvilágosodás szellemtörténeti nagy áramlatával foglalkozva lehangoló és fájdalmas meglepetéssel vettem észre, hogy míg a többi felekezetek írói alapos tanulmányokban mutatták ki azt a részt, melyet az ők szellemi képviselőik e nagy kultúrtörténeti mozgalomból kivettek, nálunk e tekintetben semmi, de semmi nem történt. Pedig lehetetlen nem látni, hogy e nagy áramlat és az unitárius gondolat között elvi közösség, hogy ne mondjam: vérségi rokonság van. Hiszen Simén szerint az angol deisták, kik megindították a felvilágosodás lavináját, „az unitarizmus gondolatából indultak ki”.¹ Kanyaró szerint meg² a nemes Arminius, aki elfogulatlan szabadelvűséggel hirdette a deisták gondolatvilágával egyező hitnézeteket, a „hollandok Dávid Ference.”

És amikor Nagy Frigyes századja a maga szellemi kincse hőmpölygésével a mi küszöbünkig ér, egész sor nyílt szellemet

---

¹ Az evangéliumi csodák. Kolozsvár, 1875.

² Az unitárius vallás és egyház viszonya a többi protestáns felekezethez. Unitárius Közlöny, 1899.

talál, akik szomjas lélekkel várják a hatásokat, hogy friss szellemet leheljenek a Mária Terézia jezsuita censorai fojtogató légköre után. Kozma Gergely a nyelv fejletlensége miatt nehezen küzködve, de lelkes buzgósággal fordítja, sűrű tanácskérő levelezésben Kazinczyval, Reimarus Természetes vallását. Brassai apja valósággal falja, mint később nagy fia a tudományt, mindazt, amit az idők szele Dévény felől felénk hajt, de ami a fejletlen kereskedelmi és közlekedési viszonyok és a magyar szellemi élet addigi halálos letargiája miatt csak későre érkezik hozzánk. Sebes torockói rector nemcsak olvassa, hanem alkalmazza is a felvilágosodás filantropikus pedagogiáját. Szabó Sámuel, Pákei, Molnos a német tudomány tüzhelyei mellől a felvilágosodás eszméivel telített lélekkel térnek haza. És akit legelőször kell vala említenem, Körmöczi, akit Gedő, ez a „szép lélek“, kora legfilozofikusabb szónokának tart, egyenesen Kantot követi filozófiai elmékedéseiben s miként az, ő is felteszi a kérdést: mi a felvilágosodás? És alapos tanulmányt ír a vallásos „megvilágosodás“ lényegéről.

Ezt a néhány vázlatos vonást csak azért rajzoltam ide, hogy felhívjam a figyelmet arra, hogy minő feladatok várnak reánk saját berkeinkben.

Mielőtt a címül vett kérdés előadásához fognék, a dolgok megértetése végett legyen szabad még egy kis történelmi háttérrel rajzolnom kérdésünkhöz.

Lázár István püspöksége 1786-tól 1811-ig, tehát 25 esztendeig tart. Utóda Körmöczi 1812-től 1836-ig, tehát szintén 25 évig tart. Kettőjük püspöksége épen egy félszázadot tesz egyháztörténelmünkben.

Lázár kedvező időpontban foglalja el a püspöki széket. Mária Terézia unitárius üldöző, templomokat elfoglaló, lelkeket halászó, az unitáriusokat a közhivatalokból kizáró kora lejárt. József, ez a legnyiltabb eszű Habsburg, a felvilágosodás eszméitől szinte megittasodva, szabadelvű lélekkel kiadta már a türelmi rendeletet, megadta az imprimaturt Szentábrahámi Summájához. Tüzes elanjában nem számolva a történelmi hatalmakkal, a nemzet alkotmányával és tradícióival egy olyan utópikus álom-államot képzel el, melyben sok nyelvű és sok fajtájú népét a maga elméleti elgondolása szerint akarata ellenére a német nyelvvel akarja boldogítani. Elfeledkezik az ő nagy mintaképe, Frigyes elveiről: Ein Jeder soll nach seiner eigenen Façon selig werden. Amit Dávid Ferenc már 200

esztendővel azelőtt hirdetett, sőt törvénybe is iktattatott. Ennek ellenére József kora egész más szellemet hord méhében, mint anyjáié. Őseink a nagy elnyomás terhétől szabadulva egy kis friss levegőhöz jutnak. A letarolt mezőkön széttekintve mindenütt romot, pusztulást látnak. És a szellemi szabadság éltető erejétől hajtva hozzákezdenek a külső építés lendületes munkájához. Ennek a munkának lelkes és fáradhatatlan mozgatója és vezetője P. Horváth Ferenc főgondnok. Megépítik a régi kollégiumot, felemelik „az egyetlen egy isten tiszteletére” nemes stílusú szép templomukat, szervezik és építeni kezdik a keresztúri gimnáziumot. Ezek a nagy alkotások Lázár püspöksége idejére esnek s azért a történelmi dicsőség az ő nevét ragyogja be, mint a győzelmet arató hadsereg érdemét a hadvezérnek tulajdonítják.

Lázárt a nagy alkotások sikere elkapatta, megszedítette. Alapjában erőszakos természete autokráciában nyilvánult. Nem akart senkit, nagyot és erőset, maga mellett megtűrni. A főgondnokkal hosszú időn keresztül haragot tartott. Az 1793. évi homoródalmasi zsinatnak kellett egész erkölcsi súlyával közbelépnie, hogy a már-már szakadással fenyegető ellentéteket elsimítsa: „Hogy ezért concordia parvae res nostrae crescant — mondja a zsinat —, *amint mostani gyűlésünk kérte a superintendens urat szóval*, úgy e levele által atyafiságos szeretettel kéri a főcurator urat, hogy a szent-ábrahámi zsinat által megállapított planumhoz szorosan tartani ne terheltessenek.” A világi és egyházi rend elszakadásáról van szó. A visszavonásnak anyagi okai vannak s ez ügyben Lázárnak van ugyan igaza, mikor az egyház anyagi érdekeit körömszakadtig védi, de a védelem közben olyan agresszív módszert követett, hogy a zsinat is indítva érezte magát a püspökkel szemben is csendesítőleg fellépni.

Ez időben a püspök még tanár, sőt rektor s csak később, betegeskedése miatt lép vissza e két állásától. Tehát igen széleskörű törvényes hatalom egyesül kezében. Ha ehhez egyeduralomra hajló egyéni jellemvonások is járulnak, mindegyre adódik alkalom az összetűzésre.

Ilyen összetűzésre került a sor az ötödik tanári szék szervezését megelőző consistóriumai tárgyalások folyamán. A kollégium kegyes szívú jóltevői egy pénzalapot ajánlanak és gyűjtenek össze az ötödik tanári szék megszervezésére és fenntartására azzal a kívánsággal, hogy e tanszékre a nagy reményekre jogosító Molnos

jelöltessék s küldessék ki külföldre. Az ajánlat 1805-ben történt. Lázár akkor már nem tanár és nem rektor. Igazgató most már Körmöczi. Lázár nem akarta az ötödik tanári szék felállítását. Hogy miért nem, nem tudom, sőt elképze:ni sem tudom. Hiszen a püspöknek egész lélekkel örvendeznie kellett volna a kollégium fejlődésének e hatalmas lépésén, mert a költség biztosítva volt s nem lehetett attól félni, hogy a tanszék fenntartásának terhe a kasszára szakad.

Körmöczi ellenben sürgette, ami az igazgatótól egészen természetes és magától értetődő dolog volt. A püspök akaratát minden módon érvényesíteni akarta, a consistórium tagjai nézetének ellenére is. Körmöczi, az ellenzék élén, nem engedett. Sőt szemébe mondta, hogy milyen illetlen és erőszakos módon akarja a maga terveit kivinni. Ezért a püspök haragjában vallástalannak nevezte Körmöczit, aki e sérelemért a főconsistóriumtól kért elégtételt. A főtanács az egyenetlenséget úgy intézte el, hogy kölcsönös bocsánatkérésre ítélte a feleket. A püspököt az igazságtalan és igen terhes megsértésért, Körmöczit azért, hogy praesese ellen kikelt és kemény szókkal illette. A kölcsönös bocsánatkérés egy háromtagú bizottság előtt a püspöki háznál megtörtént s ezzel az ügy a püspök és Körmöczi között lezáratott.

De nem közte és a püspök fia között. 6 év múlva, 1811 okt. 7-én Lázár püspök meghalt. A consistorium — tudván, hogy a püspök magániratait az egyházi aktáktól és okmányoktól nem elkülönítve tartotta a lakásán, — még élete utolsó óraiban bizottságot nevezett ki, hogy a halál bekövetkezése után mindjárt az egyházi iratokat és okmányokat különválasszák s lepecsételjék. A bizottság vezető tagja Körmöczi volt, akit az elnöki teendőik végzésével is megbíztak. Lázár Sámuel, a püspök fia, guberniumi fogalmazó, kinek lelkében éltek még apjának Körmöczivel való összetűzése emlékei, különböző kifogásokat emelt a bizottság működése ellen, akadályokat támasztott, illetlen, agresszív kijelentéseket tett, amiért a consistorium a már félév óta consistort a tagok sorából kizárta mindaddig, míg a tanácstól bocsánatot nem kér. Lázár Sámuel makacs volt, erről hallani sem akart. Ez időben volt a devalváció, mikor a pénz értéke ötödére szállott le. Atyjának adóssága volt a státusnál. Arra kérte tehát a consistoriumot, hogy atyja adósságának visszafizetését egyszerűen és nem ötszörösen elfogadni, vagy fizetését 1811 márc. 15-étől utólagosan ötszörösen kiutalni sziveskedjék. A consistorium egyik kérését sem teljesítette.

Ez olaj volt az amúgyis lángoló tűzre. Mindenféle fenyegetésekkel akart célhoz érni s mikor látta, hogy ilyen módon fáradtsága sikertelen, feljelentette az egész ügyet a guberniumhoz. A feljelentés — úgylátszik — senkit néven nem nevez, de könnyen kihámozható módon több consistor ellen szól. Éle egyenesen és félreérthetetlen módon Körmöczi ellen irányul. Körmöczinek több, mint két éven keresztül, sok keserű órát okozott ez az ügy. Különben is érzékeny kedélyét — anélkül, hogy legkevésbé is hibásnak érezte volna magát — mélyen sértette. Valósággal kínozza és gyötörte magát szígyenében.

A feljelentést nem ismerem. Tartalmáról azokból a megjegyzésekből értesülünk, amelyeket Körmöczi az egyes vádpontokra a maga igazolása végett összeállított. Az ügy végső elintézésre mégsem került a gubernium elé, hanem az 1815. évi júliusi zsinati főtanácscon elintéztetett. Csak úgy mellékesen legyen megjegyezve, ugyanez a zsinat Lázár Sámuel, aki most már guberniumi titkár volt, kollégiumi felügyelő-gondnoknak választotta.

Ennek a kellemetlen ügynek részletes ismerete betekintést enged azoknak a lelkébe, akik akkor egyházunk élén állottak s ügyeit igazgatták, azokba a pártoskodásokba, amelyek az egyházi közélet színpalái mögött a dolgokat mozgatták és abba a szellembé, amelyet a tanárok a maguk részéről ápoltak s az ifjúság lelkébe csepegtettek. És kétségtelenül mutatja, hogy a felvilágosodás eszmeáramlata már nemcsak a tanárok, hanem a tanulók lelkébe is behatolt.

Mik voltak Lázár vádjai?

Az egyik az volt, hogy Körmöczi a *Système de la Nature* egy fordított példányát a diákok kezébe adta, akik közül egyik confuzioba jött. Néhai atyja észrevette s a könyvet confiskálta.

E vád megértésére tudnunk kell, hogy a *Système de la Nature* a felvilágosodás legszélsőbb balszárnyának terméke, amint Körmöczi mondja, az atheusok elterjedt breviáriuma. Szerzője Holbach báró, német nevű, de Párisban él. Diderot az enciklopédisták szellemi, ő az ők nevelő atyja. A könyv 1770-ben jelent meg. Tagadja az isten, lélek, halhatatlanság hitét. A legdurvább és legkövetkezetesebb materializmust hirdeti. Amit a pszichologusok szeretnek és gyűlöletnek neveznek, az nem egyéb, mint a fizikusok vonzó és taszító ereje. Ennek a könyvnek az olvasása semmi esetre sem alkalmas arra, hogy az ifjú teológusokban a vallásosság érzelmét

felkeltse és erősítse. Nem csoda, ha a diákság körében való forgása megijesztette a consistorokat.

A dolog azonban Körmöczi előadása szerint nem így, hanem következőleg történt. Igazgatósága alatt ez a könyv magyarra fordítva cirkulálni kezdett a diákok között. A néhai püspök e könyv fordításáról, circuliójáról és confiskálásáról, szóval az egész dolog folytáról egy betűt sem tudott. Hanem Körmöczi vette észre, ő investigálta és confiskálta s akiknél talált, kemény dorgálás után reversalist (1805 jun. 15.) adatott, amit észrevételeihez mellékel is. A dolgot a diákok kérésére titokban tartotta s másfél év múlva a püspöknek s más két consistornak jelentette. Erről maguk az ifjak is bizonyoságot tehetnek, mert még élnek. Igazságtalanság és példátlan ráfogás az, amit Lázár művel, mert éppen ő nyomta és fojtotta el a veszedelmet s most ellene fegyver gyanánt használják fel.

A másik vád ez: Körmöczi azt tanítja, hogy Mózes könyvében több régi mese van; nevezetesen két Jehova és Elohim nevezetű poétai költemények maradványaiból, részint más történetekből sze-degettettek össze s csak Mózes bírói és törvényhozói hatalmánál fogva lettek a közönséges hitnek tárgyai.

Ma, mikor a Mózes könyvének keletkezési történetét a bibliai tudomány már jól ismeri, csak mosolyt kelt ez a vádaskodás. Akkor azonban súlyos vádként hangozhatott el. De Körmöczi könnyen megfelelehetett erre a vádra. Hiszen ő Göttingában annak az *Eichhorn*-nak volt tanítványa, aki először hirdette és tanította, hogy a biblia könyveit is úgy kell tekinteni, mint más irodalomtörténeti terméket s ókori és keleti régiségtani ismeretek alapján kell azokat értékelni és megítélni. Ám a tudománynak ez a legutolsó álláspontja ismeretlen volt Lázár s a consistorok legtöbbje előtt.

Körmöczi közli latin nyelvű előadásából az erre vonatkozó részt s megállapítja, hogy itt régi mesékről, poétai költeményekről, közönséges hit tárgyairól nincs szó. Tehát Lázár lelkiismeretlenül travesztál. A közölt szövegről pedig azt mondja, hogy ma már bármely valláson levő teológusok, exegeták és filozófusok így tanítják, hogy t. i. Mózes összegyűjtötte a régi dalokat, szóhagyományokat, bizonyos rendszerbe öntötte, a saját kora eseményeit is hozzá csatolta s bírói és törvényhozói tekintélyével fenntartotta. Ezt tanította ő is, még pedig nem éretlen eszű gyermekeknek, hanem a feladónál, ha így gondolkodik, sokkal érettebb eszű 4—5 esztendő tógás diák tanítványainak. Aztán hivatkozik arra, hogy

addig nem adta ki leírásra előadásait, míg meg nem győződött hogy nemcsak Eichhorn előadásai minden akadály nélkül megjelentek, hanem Szabó János erdélyi római katolikus pap *A természet és a szentírás szava* c. könyve, melyben főbb tételei szóról szóra megvannak, Mártonfi püspök imprimáturjával meg nem jelent.

A harmadik vád, rokon a másodikkal, az, hogy hosszú kritikát írt annak bizonyítására, hogy a Mózes írásait históriának teljességgel nem lehet tartani; hanem toldott-foldott poétai munkának. Körmöczi erre azt feleli: itt a vád álnoksága abban áll, hogy amit ő s minden más keresztény kritikus is, a teremtésről írt könyv 11 első részéről mondott, azt kiterjeszti Mózes minden írására. Itt rossz szívéen kívül tudatlansága is kiderül Lázárnak, aki nem tudja — mondja Körmöczi —, hogy minden nemzet csecsemőkori nyelve a költői, nem a prózai nyelv. „Hogy lehet az eredeti poétika-nyelvet, mely olyan együgyü, igaz és sincera, amilyen ártatlan a lélek és érzés, amely azokban szól, azzal a poétika-nyelvvvel, mely a mesék országában élők tulajdona, egybezavarni s minthogy ennek operátumai költemények, ezen tulajdonságot amannak is tulajdonítani s ennél fogva azt, amivel legtöbbet nyert a Genesis fidedignitása, éppen megfordítva elfacsart értelemben toldott-foldott poétai munkának nevezni?”

A hosszú kritikára neki, mint fizikát tanító professzornak semmi szüksége nem volt; de mint rector, segíteni akart a régi prédikálásnak azon módján, mely a prédikációkat „mindenféle fabulákkal, poétai költeményekkel és istenhez nem illő kitételekkel” szokta megrakni. A prédikálásban erkölcsi utat kívánt mutatni, a költői fictiókat kimustrálni s az istenről anthropomorf módon mondottakat helyesen és tisztán megértetni. A teremtésről csak annyit mondott, hogy a hat nap alatt való teremtés betűszerinti értelemben „istenhez méltatlan (deo est indigna). A föld eredetéről csak annyit, amennyit Mózes: In principio creavit deus coelum et terram. Több egy szó sincs s ezzel minden controvers kérdést kettévágott, ami a föld örökkévaló voltáról tétethetik.

Lázár azt is vádképen hozza fel ellene, hogy azt tanítja, hogy Ezsaiásnál (III. 12.) az angyalok esete „vagyis az égből lehánytatásuk valósággal nem egyéb, mint a csillagok lemenetele és a nap feljöttének lefestése és angyalok és ördögök név alatt csak csillagokat kell érteni”. Körmöczi előadásából hosszú részleteket idéz annak bizonyítására, hogy Lázár az ő írásait félremagyarázza.

Ő t. i. csak előadja azokat a felfogásokat, melyeket a tudomány e hely magyarázatára megállapított, de elég világosan megmondja, hogy az előadott dolgokat magáévá nem teszi.

A következő vádja Lázárnak: Körmöczi azt tanítja, hogy az unitárius vallásban a Krisztus Jézusról való confessio religiónknak csak olyan külső ágazata, mely a dézsi complanatio által tétetett be a hit cikkelyei közé, de valósággal oda nem tartozik s ennél fogva, noha politikából tanítatik, de egy okos unitárius ember is azt nem hiszi.

Körmöczi erre ezeket adja elé: egy consistorium alkalmával beszélgettek Lázár püspök és ő. Beszélgetés közben a püspök azt mondotta: csak annak az egynek örvend, hogy unitárius ember, mert a többi vallások közül mindenikben van valami contra rationem, de az unitárius vallásban semmi sincs. Erre Körmöczi így felelt: a mi vallásunk se jöhet tökéletes exceptioba, mert amint a többi vallásbelieknek effélet szemükre vetünk, úgy azok is vethetnek nekünk, például azt, hogy „mi az úr Jézus örök istenségéről különbözünk vélekedésünkben, mégis istentisztelettel imádjuk. Ebből vagy, hogy az úr Jézusról való hit cikkelyei közül az imádtatás Dávid Ferenc és mások által is disputatio alá vétetett, de a dézsi complanatio alkalmatosságával büntetés terhe alatt disputatio alá se jöhető hit cikkelyévé határoztatott“. Ezek az ő szavai, a püspök sem tett semmi reflexiót rá, de az ötödik tanári szék tárgyalása alkalmával vallástalansága bizonyítása végett előhozta, hogy „én a Jézus imádtatását contra rationem levőnek tartom“. De a vád — amint említettük — kölcsönös bocsánatkérés által elintéztetett. Körmöczi még hozzá teszi: a néhai püspöktől is „nagy gyengesség volt“ magánbeszélgetés tárgyát erőszakosan fegyverül használni, de még nagyobb gyengesség fiánál effélékkel zavart csinálni és a guberniumhoz beküldött „mocskos feladásaival“ consistoriumunkat terrorizálni.

Utoljára hagytuk a leglényegesebb és legsúlyosabb vádat, amely Körmöczit vallástalansággal, illetőleg két vallásossággal vádolja. A vád így szól: Körmöczi azt tanítja, hogy minden okos embernek két religiójának kell lenni: egyik, melyet hiszen, a másik, melyet vall. Ezt minősíti Lázár, a püspök és később fia vallástalanságoknak.

Körmöczi előadja, hogy Lázár püspök az ötödik tanári szék tárgyalása alkalmával „szavai erőszakos és balrafacsart értelme sze-

rint vallástalannak nevezte s fenyegetni kezdte, mert ellene mert mondani s más véleményen mert lenni“. De ez az ügy akkor elintéztetett s most nem is kellene hozzászólnia. De, minthogy egész más kitételekkel ferdíti el s toldja meg, annak valósága ellen solemniter protestál s a következőkben világítja meg.

Egy főtanács alkalmával ebéd utáni beszélgetés közben előkerült a lengyel unitáriusok üldözése és vallásukhoz való ragaszkodása. Egy Koncz nevű öreg pap kérdezte tőle véleményét, vajjon volnának-e ma is olyan erős hitűek. Ő azt felelte: Nem igen hiszem, hogy sokan találkoznának a mai világban olyanok, mert egy okos embernek külömbséget kell tennie a religio külsője és belsője, vagyis a status és a szív religiója között. Erre Lázár püspök közbeszólt: Eszerint tiszteletes uramnak két vallása volna, egy, amelyet hiszen, más, amelyet vall szájával. Körmöczi erre így felelt: nem, mert a vallás köntöse nem maga a vallás.

E kérdést kissé bővebben kell megvilágítani, mert az unitárius közvéleményben olyan magyarázat van elterjedve, mintha ez csupán és kizárólag azt jelentené, hogy hitelődeink a sok üldöztetés miatt való félelmükben nem merték azt vallani, amit hittek. Ez a felfogás hibás. Ennek a véleménynek elterjedéséhez hozzájárult Szabó Sámuel tordai rector, aki e per lefolyása után három esztendővel az Erdélyben utazó s őt meglátogató Kazinczynak, aki addig élő unitáriust még nem látott, hitelveinkre vonatkozó kérdéseire azt válaszolta, hogy az unitáriusok nem azt hiszik, amit vallanak. S mikor Kazincy erre kérdőjellé válik, Szabó azt a magyarázatot adja, hogy ez bizony gázság, de Mária Terézia és József alatt másképen nem tudták volna megmenteni még életüket sem.

Körmöczi felfogásának alapjai nem ilyen accidentalisak, hanem elviek és a felvilágosodás racionalizmusának zsákutcáján túl és felül mutatók. Nézeteit egy néhány nyomtatott beszédjéből s egy kéziratban maradt tanulmányából ismerjük. *„Nagy és valósággal esmérhető külömbség vagyon a status vagy eklesia religioja és a belső religio vagy a szív religioja között“*. De ezt a tényt gyakran elfelejtik. Az eklézsia vallása egy bizonyos külső formával bír és bírnia is kell, mert ez a vallás publicitas és commune quid, az állami igazgatás oltalma alatt van. Ezt tanítják, oltalmazzák, ostromlják, így vagy amúgy öltöztetik, organizálják. Egyéb és ennél fontosabb dolog *a belső vallás, a szív vallása*, amelyet érezni és gyakorolni kell. Itt mindenkinek csak magával van baja, a maga szive szükségével.

Itt a bevett formulárék, discriminans dogmák, polgári praescriptumok és Anstaltok által nincs semmi meghatározva. Itt mindenki a maga lelkéért maga tartozik gondoskodni, csak magának számot adni. Itt a *dolog az érzést illeti.*

A status vallása nem egy a szív vallásával. Az köntös, nem maga a dolog. A tanítás módja nem maga a tudomány. A vallási változások csak a külsőt illetik. „A szív vallása az effélékben ritkán és kevés részt vesz”. „Tehát a vallás felett való veszekedéseket, ez vagy amaz tanítási módja ellen tett ellenvetéseket ne tekintsd úgy, mint a belső vallást illetőket“. A külső vallás hiányai felfedőit ne nevezd a kereszténység ellenségeinek“.

Aztán különbség van a *szív vallása* és a *fej vallása* (cognitioes) között. Gyakran megesik, hogy igazabb és jobb vallás van a szívben, mint amilyen világos a cognitio arról. Megeshetik, hogy valaki felelni sem tud arra, hogy mit hiszen. Az ilyennek csak értelme hibáz, nem a szive. A szív vallása „azonnak“ marad, akár ismeri a fő, akár nem. *Ne cseréld fel a vallást a vallásról való cognitioval.* Sokban egy csepp vallás sincs, hanem csak tudják a vallást. „A vallás a szív indigentiája (szüksége) és nem az értelem tárgya“.

Veszik-e észre, mélyen tisztelt hallgatóim, hogy mit mondott ki Körmöczi ezzel a mondattal: a vallás a szív szükséglete, nem az értelem tárgya? A vallási felvilágosodás racionalizmusának alap-tétele: mindent a ráció, a józan ész ítélőszéke elé vinni és semmit el nem fogadni, amit az nem igazol. Ámde ezzel a merev tétellel áthághatatlan akadályok állanak szemben. Hogyan igazolja a ráció az isten létét, a csudákat, az isteni kijelentést? A felvilágosodás harcosai, a természetes vallás hívői úgy akartak ezen segíteni, hogy előírták, hogy milyenek nem szabad lenni a kijelentésnek és milyenek kell lennie, hogy ne ütközzék a rációval, szóval nem mervén a kijelentéssel egyenesen szembeszállni, a ráció normáit szabták rá. Kant a tiszta ész világánál nem tudta meglátni az isten lényét és nem tudta megmagyarázni a csudákat. Zsákutcába jött a racionalizmus, melyből nem látott kivezető utat semmi irányban.

És most megjelenik a 19. század nagy vallási reformátora, Schleiermacher, aki új korszakot kezd a teológiai tudomány történetében. Látta a racionalizmus és supranaturalizmus kiegyenlíthetetlen ellentétét és szellemi erejével olyan új indítást adott a teológiai tudománynak, amely még ma is középpontjában áll a legkü-

lönbözőbb irányoknak. Mint minden teremtő szellemnél, nála is az ellentétek egy magasabb összefoglalás szintézisében olvadnak fel: a minden vallásnál elkerülhetetlen misztika egyesül nála az ész legmélyebb és legélesebb reflexióival. Belső „vallásosság volt az az anyaméh“, melynek szent sötétjében nőtt az ő gyermeki és ifjúi élete: a családi ház mélységes hite és vallásossága. Ehez járult elmélkedésre hajló lelkének mély tudománya és nemes műveltsége.

Hallgassuk meg, mit tanít ő a vallás lényegéről. Látni fogjuk, hogy Körmöczi tőle tanulta felfogását. Jó iskolába járt, amely kivette őt a régi racionalizmus zsákutcájából. Schleiermacher szerint a vallás sohasem jelenik meg tisztán. *Külső alakját* valami egyéb is meghatározza. Körmöczi itt a *vallás köntöséről* beszél, amely nem maga a vallás. Tudás a vallásról, nem maga a vallás. A *vallás sajátos területe teljesen és kizárólag az érzelem*, tanítja Schleiermacher, melynek semmi köze a tudáshoz.

A vallás a szív szükséglete és nem az értelem tárgya, mondja Körmöczi. A fogalmak, az alapelvek, a hitrendszer? Csak kívülről eltanult üres szók, becsempészett gyermekek, *más* lelkek szüleményei, melyeket a kiszáradt lelkek, saját gyöngeségüket titkon érezvén, adoptáltak. Ezekből a másodkézből vett, kihűlt, megromlott termékekből szerkeszthetnének vallást? Belülről és eredeti sajátos alakban kell fakadniuk a vallásos érzelmeknek, tehát *saját* érzelmeknek kell lenniök, nem *mások* érzelmei leírásának. A vallás semmitől sem áll távolabb, mint fogalmak rendszerétől, bármiféle kényszertől és megkötöttségtől. Érzelmek *rendszere!* Lehet-e ennél furcsább valamit gondolni? A vallás nem tud semmit levezetésekről és kapcsolatokról. Benne minden közvetlen és magában igaz, magától áll és független minden mástól. Veszekedni, pártoskodni csak fogalmi meghatározások felett lehet, melyeknek semmi köze a valláshoz. A vallás értéke felől kizárólag és teljességgel az a mód dönt, hogy hogyan van jelen az isten az emberben, az érzelemben, nem pedig az, hogy *fogalmak által, mindig hiányosan, hogy fejezi ki*. Az a felfogás, hogy van a világon kívüli és mögötti egyetlen lény, nem lényege a vallásnak, hanem csak egy ritkán tiszta, de mindig elégtelen módja a kifejezésnek. Aki ilyen fogalmat alkot, az hihet istenben, anélkül, hogy vallásos lenne.

Körmöczi is azt hirdeti, hogy a vallás felett való veszekedéseket ne tekintsd a belső vallást illetőknek. Belső vallás nála a szív, az érzelem vallása. Ő is azt hirdeti, hogy más a szív és más a fej

vallása és megeshetik, hogy jobb és igazabb vallás van a szívben, mint a fejben. Schleiermacher szerint is tudás a vallásról nem maga a vallás és ez a tudás, mint az érzelem leírása, nem azonos magával az érzelemmel. Itt nem a vallás hiányzik, csak a tudás róla.

Ime Körmöczi congeniális szelleme ösztönösen találta meg a mestert, kinek szelleme kivezette őt a racionalizmus és supranaturalizmus kibékíthetetlen ellentéte közül; azt a mestert, aki fiatal korában megrendült lélekkel írja egy megrázó levelében atyjának, hogy nem tud hinni Krisztus istenségében, mert természetének alaptörvénye, hogy meg kell vizsgálnia és ismernie, hogy mit tartson igaznak. Schleiermacher tanítása az, hogy a vallás nem tudás, nem cselekvés, nem tan, nem morál, hanem e kettőt megelőző, eredeti forrása az érzelem. Ha ez igaz, abból természetesen következik, hogy sem a hagyományos egyházi, sem a filozófiai tan nem esik össze a vallással s nem határozza meg az ember belső vallásosságának mértékét. Ebből meg az következik, hogy más a hit és más a hittan, más a vallás és más a teológia, más az élet és más a tan, más a vallás magja és más a dogma héja.

A hitnek (fides) és vallásnak (confessio) ez a megkülönböztetése Körmöczi, vagy mondjuk inkább Schleiermacher óta az unitárius gondolatrendszernek szögletköve lett. Ferencz József nagy püspökünk hittanának első fejezetében olvassuk: „Nyilvánvaló a vallásos hit (fides) és a hitvallás (confessio) közötti különbség. A vallásos hit az emberiség belső, lelki állapota, mely szerint minden érzése és gondolata Istenre irányul. A hitvallás pedig ennek a vallásos hitnek csak szakadozott s nagyon is halvány és hiányos külső kifejezése“. Ma a vallásnak és hitnek ezen a kettősségén senki meg nem botránkozik, sőt mindenki a dolog természetéből folyó szükségszerűségnek tartja. Nyilvánvaló tehát, hogy nem volt igaza Szabó Sámuel rektornak, mikor Kazinczynak azt a magyarázatot tartotta az unitárius hit és vallás kettősségének okáról. S azoknak sincs, akik azt a magyarázatot elfogadják s történelmi igazságként tovább hirdetik.

Az elmondottak után nem lenne nehéz felelni arra a kérdésre, hogy vajjon a mai közvélemény melyiköket állítaná a vádlottak padjára, Körmöczi-t, vagy Lázár püspököt és a fiát? Utóbbiakat azért, hogy külső, esetleges és sok vonatkozásában anyagi okok és ürügyek alatt vallástalansággal vádolták egyházunk egyik legvallásosabb lelkű püspökét.

Dr. Gál Kelemen.

Szociális lelkiismeret.

Mit bánom a vihart, ha van iránytűm, mit bánom az eseményeket, ha nyugodt a lelkiismeretem. Victor Hugó.

Mi a lelkiismeret?

Mindnyájan tudjuk: emberi mivoltunk legfőbb értéke. Tompa ösztön vagy világos öntudat, mely jóra biztat és rossztól óv; — kérdőre von, korhol, furdal, vagy boldog megnyugvással jutalmaz. Igazságos bíró, ki, ha rászolgáltunk, irgalmatlanul vádol, lesujt és elítél, akkor is, ha a világ feltekint reánk, viszont, ha megérdemeljük, feloldoz, emel, dicsfénnyel övez, akkor is, ha mindenki követ dob felénk, csodás hatalom, mindenható erő, bennünk lakó Isten szava.

És mi a szociális lelkiismeret?

Az ember szociális lény. Történelme nem egyéb, mint társas együttélése fejlődésének elmondása. A társas együttélés logikája mindenkor megköveteli, hogy az egyén saját érdekét vesse alá a közösség érdekének.

Minden emberi élet értelme a szolgálat, de évezredek kellett, hogy elteljenek, míg a barlanglakóban szunyadó ösztönös érzés a ma emberének tisztult erkölcsi eszményévé emelkedett.

Az a szolgálat, mely a *mai* ember életének értelmét adja, a *szociális* lelkiismeret iránytűje után igazodik. E szociális lelkiismeret azon *személyes felelősség öntudata*, mely minden egyes embert a közösséggel szemben eltölt s melynek mindennapi megnyilatkozása a közvélemény. Mentől magasabb fokon áll egy közösség kultúrája, annál emelkedettebb szintű a közvéleménye.

*

Néhány nap előtt késő esti órában jártam az uccán egy nyugatról jött barátommal. Egyik sarkon rongyos gyermekek még javában gomboztak. Ismerősöm megütődve nézte. Esni kezdett, a nedves aszfalton mezitlábás cigányleányka jött felénk, vézna kezeckéjét kérőleg kinyujtva. Barátom összerázkodott: „Nálunk effélet már nem lehet látni!” és elmondta, hogy milyen tökéletes társadalomvédő és népgondozó intéz-